

The article discusses questions of constitutional and legal status of the anti-terrorist operation, its impact on the human and citizen rights and freedoms. It shows that many counter-terror laws necessarily entail a limitation of fundamental human rights (right of liberty of movement, inviolability of the home, right to privacy).

The author gives a definition of «regime of forced restrictions on human and citizen rights and freedoms» and offers its classification.

Also the author has conducted comparative analysis of the anti-terrorist operation and other models of forced restrictions on human and citizen rights and freedoms.

Key words: *anti-terrorist operation, regime of forced restrictions on human and citizen rights and freedoms.*

УДК 341.1(045)

А. В. Городовенко

КОНЦЕПТУАЛЬНІ МОДЕЛІ СУДОУСТРОЮ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

На погляд автора статті, питання проведення в Україні судової реформи, яка спрямована на удосконалення судової системи є актуальним, оскільки удосконалення судової системи належить до пріоритетних завдань у становленні реальної демократії в суспільстві.

Однак, для позитивних наслідків судової реформи треба враховувати досвід інших країн, щоб не повторюючи їх помилок, побудувати оптимальну українську модель судустрою.

Ключові слова: *суд, правосуддя, судова система, реформування, конституційна модернізація.*

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми дослідження обумовлюється тим, що у нинішній час, на рубежі реформування судової системи, важливо враховувати досвід інших країн у сфері судустрою для його імплементації в Україні для адаптування та побудови оптимальної української моделі судустрою.

Вказані фундаментальні процеси у суспільстві та держави виникають потребу у ретельному науковому аналізі фактичних можливостей сучасного українського суспільства та національної системи права адаптуватися до принципово нових умов функціонування усіх важливих елементів правової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням концептуальних моделей судустрою: порівняльно-правовий аналіз присвячені праці таких науковців, як В.І. Андрейцев, М.О. Баймуратов, Ю.Г. Барабаш, Ю.О. Волошин, В.Е. Крутских, А. Я. Сухарева, Л. П. Сушко В.В. Молдован, С.М. Мельник, І. Є. Туркіна та інших.

Метою статті є розкриття міжнародного досвіду побудови системи судустрою з подальшим використанням відповідних розробок у процесі удосконалення конституційно-правових засад функціонування судової гілки влади в Україні.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що відомими є дві основні моделі судустрою: моноцентрична – на чолі з єдиним найвищим органом судової влади – та диференційована, тобто розгалужена на декілька незалежних спеціалізованих ланок на чолі із незалежними вищими судовими інстанціями.

Російська Федерація та Республіка Білорусь зберегли диференційовані моделі судоустрою: там автономно діють суди загальної юрисдикції на чолі із Верховним судом та арбітражні – у Білорусі господарські – суди на чолі, відповідно, із Вищим арбітражним судом та Вищим господарським судом.

Моноцентричний судоустрій обрав Казахстан. Там спеціалізованими є тільки суди першої інстанції (районні загальні та прирівняні до них спеціалізовані – адміністративні та міжрайонні економічні). Усі рішення всіх судів першої інстанції переглядаються колегіями з кримінальних або цивільних справ обласних та прирівняних до них судів, а також відповідними колегіями Верховного суду республіки. При цьому розгляд усіх справ, за винятком кримінальних, відбувається за нормами ЦПК. У такий простий спосіб Казахстан забезпечив єдність засад організації та діяльності судів, а також зекономив чималі кошти платників податків на створення та діяльність численних спеціалізованих апеляційних та касаційних судових інстанцій.

В Україні, із набранням чинності Конституцією 1996 року, розпочалася реформа існуючого на той час судоустрою. Сьогодні, із прийняттям нового Закону України «Про судоустрій та статус судів» від 02.06.2016 № 1402-VIII буде створена справді моноцентрична модель на чолі із Верховним Судом.

Доцільним є також запровадження єдиного процесуального закону, який би визначав порядок розгляду всіх категорій справ, крім кримінальних [1].

Також, якщо йде мова про моделі судоустрою, то необхідно проаналізувати зміст понять «судова система» та «судоустрій», а також їх розмежування [2, с. 15].

Визначення понять «судова система» та «судоустрій» на законодавчому рівні відсутні, поряд із ними вживається ряд інших термінів без розкриття їхнього змісту, що беззаперечно викликає плутанину, справедливе обурення та конструктивну критику.

У доктрині поняття «судова система», «судоустрій» в деяких випадках ототожнюються як між собою, так і з іншими термінами, а в деяких випадках – протиставляються. Термін «судова система» використовується в доктрині для відображення змісту поняття «система судів» і навпаки. Такий підхід вважаємо хибним, так як недопустимо ототожнювати якусь систему із системою чогось. На теперішній час вважаємо таким, що втратив свою актуальність та еволюціонував у більш широке поняття – «судоустрій».

У такому аспекті «судоустрій» становить собою сукупність норм, які визначають основоположні засади організації та діяльності, завдання, внутрішню будову та компетенцію судів, а також безпосередньо систему судів держави та систему органів, створених для обслуговування цієї системи.

Термін же «система судів» пропонуємо визначати як єдину, взаємозалежну, ієрархічно побудовану сукупність судів у державі.

Вважаємо також за доцільне звести до мінімуму використання у науковому обігу таких необачно впроваджених термінів як «судівництво», «система правосуддя», «система судів та судових інстанцій», а також «структура судів», уникаючи їх ототожнення із вищезазначеними поняттями [3, с. 67-68].

Зважаючи на проведення в Україні судової реформи, спрямованої на удосконалення судової системи, питання удосконалення судової системи належить до пріоритетних завдань у становленні реальної демократії в суспільстві.

В Україні також вже почали вивчати та впроваджувати ті сучасні методи, практики та процеси, які для судів у країнах із розвинутою демократією вже є повсякденними та звичайними.

Проблемою буксування протягом великого часу реформи є те, що в нашій державі фактично застосовуються лише ті підходи, що були визначені ще за радянських часів:

оцінка роботи суддів та судів за кількістю скасованих чи змінених рішень, скарг чи дисциплінарних проваджень тощо.

Тому необхідно модель побудови судової системи оцінювати за чотирма критеріями: інституційна, фінансова, процесуальна і суб'єктивна доступність суду, економічна і суб'єктивна незалежність суду, зовнішня і внутрішня судова спеціалізація та стабільність судової системи, що може бути оцінена за трьома індикаторами: а) стійкість судової системи; б) стабільність судової практики; в) стабільність судового рішення.

Наприклад у Грузії з 2005 р. проводиться реформа всієї правоохоронної і правозастосовної системи. У результаті з'явилася строго вертикальна судова система з чітким розмежуванням компетенції між судами різних інстанцій, з одним входом в особі районних (міських) судів, що розглядають справи по першій інстанції. Виникли інститути, що дозволяють судовій владі самостійно управляти системою без участі виконавчої та законодавчої влади, була створена досить прозора і дебіюрократизована система відбору та підготовки кандидатів у судді, підвищення кваліфікації суддів, покращилося матеріально-фінансове забезпечення суддів, поліпшено умови їх роботи, все судове провадження було інформатизовано; покращилися взаємини судів, засобів масової інформації та громадськості в цілому. Також була створена служба судових приставів. Крім журі присяжних, нововведенням можна вважати і введення інституту медіації, що покликане збалансувати навантаження судів, а заодно пом'якшити протистояння людей в делікатних сімейних спорах і майнових конфліктах. За деякими видами спорів проходження медіативних процедур стає обов'язковим, але при цьому безкоштовним. Якщо ж сторони не зможуть дійти згоди за допомогою медіатора, то вони будуть направлені до суду першої інстанції. Одним з найбільших досягнень судової реформи в Грузії став прорив у відносинах з суспільством і громадськими інститутами, зокрема, шляхом введення посади судді-спікера, навчання суддів взаємодії з журналістами, створення умов, за яких громадянин, приходячи в суд, швидко і з комфортом отримує всю потрібну інформацію (дружелюбність системи по відношенню до «користувачеві») [4, с. 32-33].

Інший досвід дає судова політика, що проводиться у Казахстані. У виборі моделі судоустрою Казахстан пішов шляхом злиття судів загальної

юрисдикції та арбітражних судів. В даний час там діє єдина судова система, яку складають Верховний суд та місцеві суди. До місцевих належать обласні та прирівняні до них суди, а також районні та прирівняні до них суди. Обрана модель довела свою дієвість і ефективність. 25 грудня 2000 р. в цій країні був прийнятий конституційний закон №132 «Про судову систему і статус суддів Республіки Казахстан», в якому закладені принципово нові норми, що визначають основні елементи судоустрою та порядок роботи судів республіки [5].

У республіці створено деякі спеціалізовані суди (військові, адміністративні, у справах неповнолітніх, з розгляду кримінальних справ, фінансовий суд). З січня 2010 р. введено нові спеціалізовані міжрайонні суди з кримінальних справ як суди першої інстанції, до підсудності яких віднесено розгляд кримінальних справ про особливо тяжкі злочини, в тому числі за участю присяжних.

Розвиток спеціалізації судів знайшов втілення також у створених міжрегіональних спеціалізованих адміністративних судах, до підсудності яких в першу чергу віднесено справи, що впливають з адміністративно-владних повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування. У 2006 р. Указом Президента був утворений спеціалізований фінансовий суд, прирівняний до обласного суду, уповноважений розглядати відповідно до законодавства РК цивільно-правові спори учасників

регіонального фінансового центру міста Алмати. Указом Президента РК від 2 лютого 2012 р. в республіці були утворені 16 спеціалізованих міжрайонних судів у справах неповнолітніх.

Підсумки діяльності спеціалізованих судів свідчать про те, що вони ближче і доступніше громадянам, справи розглядають своєчасно і якісно на хорошому професійному рівні. Переваги спеціалізованих судів високо оцінено громадянами та зацікавленими особами, які дали позитивну оцінку їх діяльності. Досвід роботи спеціалізованих судів показав не тільки правильність прийнятого рішення, а й спроможність цих структур судової системи.

У Концепції правової політики Республіки Казахстан на період з 2010 до 2020 рр. закріплено, що «основним вектором розвитку судової системи є спеціалізація судів і суддів» [6].

У поточних соціально-економічних умовах перед судовою системою стоїть важливе завдання з оперативного розгляду судових справ за участю суб'єктів підприємництва, спрощення судочинства і зниження бюрократичних процедур. У Казахстані повсюдно отримало розвиток електронне судочинство.

Головною і найбільш характерною особливістю американських судів є те, що в США відсутня єдина загальнонаціональна судова система, на основі чого дана ознака можна відносити до прояву принципу федералізму [1, с. 98]. Сама модель включає в себе як федеральні суди, так і суди штатів. Такий дуалізм базується на конституції, яка одні питання відносить до юрисдикції федеральних органів, а інші – до юрисдикції штатів. Інша ситуація у Франції: в силу того, що Франція – унітарна держава, отже, там діє єдина загальнонаціональна система судів. Як висновок: на модель судоустрою держави головним чином впливає тип її державного устрою.

Суди 1-й інстанції у Франції мають більш розгалужену структуру в порівнянні з аналогічною ступенем в США і включають: суд великої інстанції і суд малої інстанції. Зазначені суди мають в своєму складі цивільні і кримінальні підрозділи. У кримінальному судочинстві: поліцейський трибунал; кримінальний (виправний) суд; суд присяжних.

Цивільні суди першої інстанції розділені на кілька типів судів за типом аналізованих суперечок – і це комерційні спори; спори по соціальним питанням; земельні спори.

Спільно з федеральними судами в США існує система штатних них судів. Вони вирішують справи, пов'язані з законодавством штатів і на порушеннями конституції штату, формують область прецедентного права.

Слід констатувати, що найважливішою умовою стабілізації соціально-політичної обстановки в країні є формування досконалої і стабільної законодавчої бази, що регламентує у першу чергу діяльність усіх гілок влади та реально забезпечує дотримання прав і законних інтересів людини. Право дійсно відіграє роль у формуванні та стабілізації суспільства, у впорядкуванні та інтегруванні суспільних дій з тим, щоб створювати узагальнені та усталені моделі поведінки. Нормативно визначена і координована поведінка, у свою чергу, забезпечує існування суспільства як соціологічної реальності та стабільної структури.

Лише у суспільстві, в якому держава забезпечує законність та правопорядок, стає можливою реалізація прав і свобод людини і громадянина, здійснюється на практиці ідея правової держави. Досягненню цієї ідеї слугуватиме і судово-правова реформа, одним із принципів якої повинна стати деполітизація судової влади. Побудові правової держави має сприяти, зокрема, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який

спрошує систему судоустрою, встановлює прозорі процедури призначення суддів на посади, підвищує відповідальність і незалежність суддів.

Список використаної літератури

1. Корюков П. Моноцентричний судоустрій України: критичний погляд / П. Корюков // Юридичний журнал : сб. научн. ст. Львів, 2016 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2147> ; Koriukov P. Monotsentrychnyi sudoustrii Ukrainy: krytychnyi pohliad / P. Koriukov // Yurydychnyi zhurnal : sb. nauchn. st. Lviv, 2016 – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2147>
2. Андрейцев В. І. Судово-правова система в Україні: тектологічні проблеми оптимізації функціонування / В. І. Андрейцев // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – № 1. – С. 15. ; Andreitsev V. I. Sudovo-pravova systema v Ukraini: tektolohichni problemy optymizatsii funktsionuvannia / V. I. Andreitsev // Visnyk Vyshchoi rady yustytysii. – 2010. – № 1. – S. 15.
3. Фоміна М. А. До питання розмежування понять «судова система» та «судоустрій» / М. А. Фоміна // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 67-68. ; Fomina M. A. Do pytannia rozmezhuвання poniat «sudova systema» ta «sudoustrii» / M. A. Fomina // Chasopys Kyivskoho universytetu prava. – 2013. – № 1. – S. 67-68.
4. Антонюк О. А. Модернізаційний досвід судової політики держав пострадянського простору / О.А. Антонюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://politics.chdu.edu.ua/article/viewFile/76484/72075> ; Antoniuk O. A. Modernizatsiynyi dosvid sudovoi polityky derzhav postradianskoho prostoru / O.A. Antoniuk // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://politics.chdu.edu.ua/article/viewFile/76484/72075>
5. Konstitutsionnyi zakon №132 «О sudebnoy sisteme i statuse sudey Respubliki Kazahstan» (Constitutional Law №132 «On the Judicial System and Status of Judges of the Republic of Kazakhstan»). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021164
6. Kontseptsiya pravovoyu polityki Respubliki Kazahstan na period s 2010 do 2020 gg. (Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kaz-emb.kg/index.php?id=91>

Стаття надійшла до редакції 15.11.2016 р.

A. V. Gorodovenko

CONCEPTUAL MODEL OF THE JUDICIARY: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

In the view of the author of the article, the issue of judicial reform in Ukraine, which aims to improve the judicial system is important because improving the judicial system belongs to the priorities in the development of real democracy in society.

However, the positive effects of judicial reform must take into account the experience of other countries to avoid repeating their mistakes, to build an optimal model of Ukrainian judiciary.

Keywords: court, justice, judicial system reform, constitutional modernization.